

Natuur.focus

Afgiftekantoor
Antwerpen X
P209602

Toelating – gesloten verpakking

Retouradres: Natuurpunt,
Coxiestraat 11,
2800 Mechelen

VLAAMS DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT OVER NATUURSTUDIE & -BEHEER – JANUARI – FEBRUARI – MAART 2009 – JAARGANG 8 – NUMMER 1
VERSCHIJNT IN MAART, JUNI, SEPTEMBER EN DECEMBER

**Eikelmuisen
in Vlaanderen**

**De Bruine vuurvlieder
beschermen**

**Hoe diep zijn
ecologische vallen?**

Toestand van de dagvlinders in Wallonië

Regionale balans en lessen voor Vlaanderen

Hans Van Dyck, Violaine Fichet, Marc Dufrêne & Dirk Maes

Dat het erg gesteld is met de dagvlinders in Vlaanderen, weten we. Maar hoe zit het in het zuiden van het land? Veel natuurliefhebbers trekken graag naar de Gaume, de Viroinvallei of de Hoge venen om er fraaie soorten tegen te komen. Een nieuwe studie geeft de antwoorden. Er zijn zorgwekkende tendensen en ook lessen voor Vlaanderen.

De nieuwe Waalse dagvlinderatlas toont enkele winnaars, maar ook veel verliezers, maar ook vele kansrijke perspectieven voor deze Akkerparelmoervlinder en vele andere soorten (foto: Marc Herremans)

Het areaal van het Kaasjeskruidkoppje schuift op richting Vlaanderen (foto: Leo Janssen)

Niet bedreigd (42 soorten)		
Argusvlinder	Groot geaderd witje	Kleine vuurvlinder
Bont dikkopje	Groot koolwitje	Kleine weerschijnvlinder
Bont zandoogje	Grote vos	Klein geaderd witje
Boomblauwtje	Grote vuurvlinder	Klein koolwitje
Boswitje	Grote weerschijnvlinder	Koewinkje
Bruin blauwtje	Hooibeestje	Koninginnepage
Bruine vuurvlinder	Icarusblauwtje	Landkaartje
Bruin zandoogje	Iepenpage	Oranjetipje
Citroenvlinder	Kaasjeskruidkoppje	Oranje zandoogje
Dagpauwoog	Kalkgraslanddikkopje	Pruimenpage
Dambordje	Keizersmantel	Purperstreepparelmoer
Geelsprietdikkopje	Kleine ijsvogelvlinder	Sleedoornpage
Gehakelde aurelia	Kleine parelmoervlinder	Veldparelmoervlinder
Groot dikkopje	Kleine vos	Woudparelmoervlinder
Achteruitgaand (7 soorten)		
Bruin dikkopje	Groentje	Zwartsprietdikkopje
Dwergblauwtje	Klaverblauwtje	
Eikenpage	Zilveren maan	
Kwetsbaar (17 soorten)		
Aardbeivlinder	Heideblauwtje	Tweekleurige hooibeestje
Adippevlinder	Koningspage	Veenbesparelmoervlinder
Blauwe vuurvlinder	Ringoogparelmoervlinder	Voorjaarserebia
Bleek blauwtje	Rode vuurvlinder	Zilvervlek
Bloemenblauwtje	Rotsvlinder	Zuidelijke luzernevlinder
Bosparelmoervlinder	Sleutelbloemvlinder	
Bedreigd (4 soorten)		
Akkerparelmoervlinder	Grote parelmoervlinder	
Dwergdikkopje	Rouwmantel	
Met uitsterven bedreigd (13 soorten)		
Adonisblauwtje	Kommavlinder	Veenhooibeestje
Boserebia	Moerasparelmoervlinder	Voorjaarsspikkeldikkopje
Bruine eikenpage	Morgenrood	Zomererebia
Grote ijsvogelvlinder	Steppeparelmoervlinder	
Heivlinder	Tijmblauwtje	
Uitgestorven in Wallonië (18 soorten)		
Berggentiaanblauwtje	Klein tijmblauwtje	Vals heideblauwtje
Boszandoog	Knoopkruidparelmoer	Veenluzernevlinder
Bretons spikkeldikkopje	Kroonkruidblauwtje	Witgezoomd
Duinparelmoervlinder	Roodbonte parelmoer	spikkeldikkopje
Esparcette blauwtje	Roodstreephooibeestje	Zilverstreephooibeestje
Hermiet	Staartblauwtje	
Kleine sleedoornpage	Turkoois blauwtje	

Tabel 1. Nieuwe Rode Lijst van de Waalse dagvlinders op basis van de nieuwe gegevens zoals gepubliceerd in Fichet et al. (2008)

Eind 2008 verscheen de Waalse dagvlinderatlas (Box 2, Fichet et al. 2008). De jongste jaren investeert de Waalse overheid in samenwerking met werkgroepen zoals Lycaena en natuurverenigingen zoals Natagora (de zustervereniging van Natuurpunt) in een reeks nieuwe, mooi geïllustreerde verspreidingsatlassen. Eerder verschenen atlassen van broedvogels, reptielen en amfibieën, orchideeën, libellen, en nu dus een nieuwe van dagvlinders. Voor informatie over biodiversiteit in Wallonië kan je terecht op <http://biodiversite.wallonie.be/>. In dit artikel presenteren we een balans op basis van de analyses uit deze jongste atlas. We gaan ook na wat dit nieuw cijfermateriaal betekent voor het natuurbehoud in Wallonië, maar ook wat de gevolgen voor Vlaanderen zouden kunnen zijn. Aan vlindervriendelijke uitdagingen alvast geen gebrek.

Gegevens

Dagvlinders worden in Wallonië al een tijdje opgevolgd met de steun van de Waalse overheid. Aanvankelijk gebeurde dat binnen het SURWAL-programma dat in 1989 startte ('Surveillance de l'état de l'environnement wallon'). Doel was allerhande biologische informatie te gebruiken (o.a. van dagvlinders) om milieutrends te detecteren. Er ging evenwel weinig aandacht uit naar een gepaste bemonstering in tijd en ruimte. Er gebeurde een heroriëntering van de prioriteiten en de aanpak en in 1996 werd het ISB-programma opgestart ('Inventaire et Surveillance de la Biodiversité') dat nu nog steeds loopt. De vlinderluiken van beide programma's werden steeds gesuperviseerd door de Université catholique de Louvain (UCL), maar er is ook een enthousiaste Waalse vlinderwerkgroep 'Lycaena' die vele waarnemingen verzamelt.

In 2000 werd er nog een voorlopige atlas gemaakt op basis van ongeveer 40.000 waarnemingen (Goffart & De Bast 2000), maar er is intussen nog flink geïnventariseerd en er werden ook nog heel wat oude gegevens toegevoegd. De huidige atlas beroept zich op 131.500 waarnemingen. Op basis van alle gegevens werd een nieuwe Rode Lijst gemaakt. De actuele Rode Lijst volgt de jongste internationale richtlijnen van de IUCN (International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources, (Gärdenfors et al. 2001) aangepast voor regionaal gebruik. De tendensen hebben niet alleen betrekking op verliezen van lang geleden (bv. <1950), maar vele vergelijkingen focussen ook op meer recente ontwikkelingen (periode 1985-2000 tegenover periode 2001-2007). Voor een gedetailleerde bespreking van de gegevens en analyses (o.a. correcties voor waarnemereffecten in tijd en ruimte), alsook voor de bespreking van individuele soorten, verwijzen we naar het boek (Fichet et al. 2008).

Cijfers en trends

In Wallonië werden tot op heden 115 soorten dagvlinders waargenomen. Van 101 soorten werden de tendensen geanalyseerd. Voor de 14 andere soorten gebeurde dat niet omdat het om zwervers en trekkers gaat (12 soorten) of omdat we weten dat de gegevensset erg onvolledig is (2 soorten).

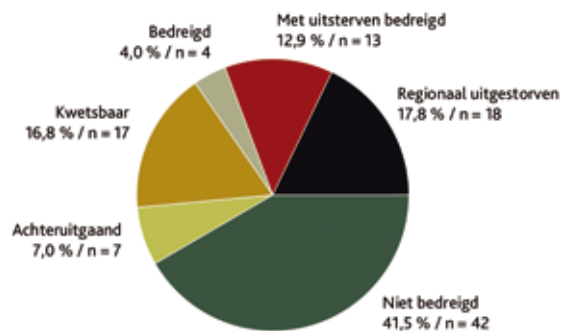
Niet minder dan de helft van de Waalse dagvlinders (52/101) is reeds verdwenen (18 soorten) of in meer of mindere mate bedreigd (34 soorten, **Figuur 1, Tabel 1**). De biotopen met het grootste aantal bedreigde soorten zijn kalkgraslanden, loofbossen en vochtige graslanden. Zo zijn 78% van de typische soorten van kalkgraslanden bedreigd en 50% zowel voor loofbos als voor vochtig grasland. De analyses in relatie tot biotopen tonen eveneens dat de soorten die zich sterk hebben uitgebreid in hoofdzaak soorten zijn die al erg verbreid waren (bv. Boomblauwtje, Kleine vuurvlinder, Bont zandoogje). De combinatie van het algemener worden

van reeds verspreide soorten en het terugvallen van soorten met een beperkte verspreiding leidt ook in Wallonië tot het gekende fenomeen van 'banalisatie' van de fauna (cfr. McKinney & Lockwood 1999). Hier moeten we voor de atlas wellicht een kanttekening maken: uit dagvlindermonitoringgegevens (voor Nederland en Vlaanderen) blijkt immers dat de aantallen van sommige 'algemene' soorten de laatste jaren bijzonder sterk achteruitgegaan zijn, een signaal dat niet of nauwelijks gekwantificeerd kan worden aan de hand van atlasgegevens alleen (Van Dyck et al. 2009).

Naast globale tendensen is het ook belangrijk om naar de verschillende ecoregio's te kijken. Vooral het uiterste zuiden, de Gaume of Belgische Lorraine, komt opvallend bekaaid uit onze vlinderanalyse. Neem bijvoorbeeld de Akkerparelmoervlinder (Figuur 2). Hoewel deze soort standhoudt in de Viroinvallei, zien we een forse afname in de Lorraine. Maar een uitgesproken afname in verspreiding in deze streek geldt ook voor tal van andere soorten (bv. Grote parelmoervlinder, Sleutelbloemvlinder, Bruine vuurvvlinder, Zilvervlek en Zilveren maan). Ook in de Ardennen tekenden we voor meerdere soorten belangrijke verliezen op (bv. Blauwe vuurvvlinder, Tweekleurig hooibeestje, Voorjaarserebia, Moerasparelmoervlinder).

Lessen en perspectieven

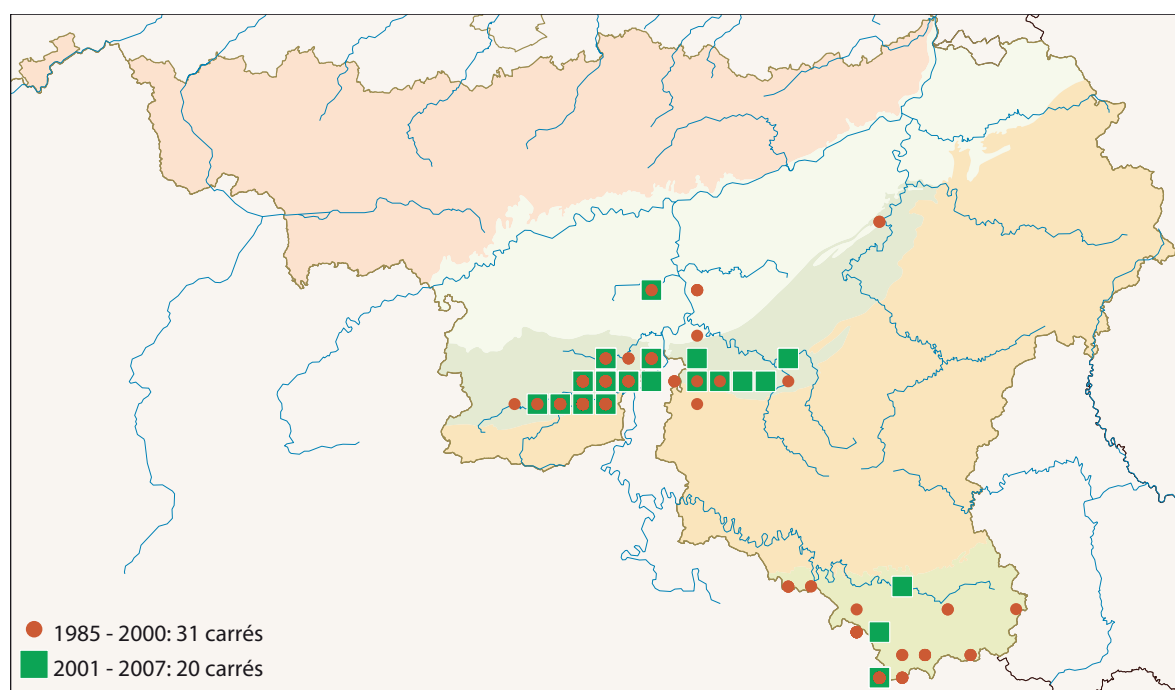
De dagvlinderfauna van het zuiden van het land is nog steeds rijker dan deze van het noorden (Maes & Van Dyck 1999), maar onze analyse toont ook hier zorgwekkende ontwikkelingen. Wallonië is minder dicht bevolkt en omgevingsgewijs beïnvloed dan Vlaanderen, maar de druk op de omgeving is verre van gering. Enkele cijfers illustreren dit. Wallonië telde in 2006 een bevolkingsdichtheid van 202 inwoners/km² en een wegennet van 4,7 km/km². De bebouwde oppervlakte groeide in minder dan 20 jaar met 18%. Een ander voorbeeld: afhankelijk van de regio verdwenen 15 tot 48% van de lijnvormige landschapselementen in het agrarisch gebied sinds 1980. En de negatieve tendensen beperken zich niet tot dagvlinders alleen. Op basis van de recentste resultaten van het inventarisatiewerk van meerdere taxonomische groepen belandden globaal niet minder dan 41% van die soorten op de

Figuur 1. Toestand van de Waalse dagvlinders (N = 101) in een samenvattend taartdiagram (op basis van Fichet et al. 2008). Naast deze vlinders werden nog 14 andere soorten waargenomen die niet geëvalueerd werden (zwerfers of onvoldoende gegevens)

Waalse Rode Lijst (32% als 'bedreigd', 9% als 'verdwenen'). Vanuit een Europees perspectief situeren de Belgische topprioritaire gebieden voor Europese aandachtsoorten voor dagvlinders zich allemaal in Wallonië (Goffart & Maes 2003).

Maar er zijn ook vlindervriendelijke perspectieven te melden. Binnen het kader van Natura 2000 bakende het Waals gewest 240 gebieden af die samen goed zijn voor een oppervlakte van 221.000 ha of 13% van het gewest. Zo wordt er binnen het kader van LIFE en LIFE+ sterk gewerkt aan het herstel van erg waardevolle leefgebieden zoals kalkgraslanden en veengebieden. Er zijn projecten in de regio's van de Viroin, Haute-Meuse, Saint-Hubert, Plateau des Tailles, enz. Het is nog wat vroeg om uitspraken te doen over de werkelijke impact op dagvlinders en andere biodiversiteitscomponenten, maar deze experimenten zijn alleszins boeiend voer voor monitoring en opvolging. Natuurlijk dient er ook aandacht te gaan naar de (natuur)gebieden die buiten deze Natura-2000 zones liggen. Sinds enkele jaren wordt er vanuit het dagvlinderproject van de UCL (Louvain-la-Neuve) en het Centre de Recherche de la Nature, des Forêts et du Bois (recent veranderd in DEMNA - Département de l'Etude du Milieu Naturel et Agricole) in opdracht van de Waalse overheid en in samenwerking met de vlinderwerkgroep Lycaena, flink gewerkt rond sensibilisering

Figuur 2. Waalse verspreiding van de Akkerparelmoervlinder (Clossiana dia) met uitgesproken verliezen in de Gaume of Belgische Lorraine (Fichet et al. 2008)

Figuur 3. Waalse boswachters krijgen vorming rond dagvlinders, hun ecologie en wat dit betekent voor natuur- en bosbeheer door biologe Violaine Fichet (rechts) (foto: Michel Defawe)

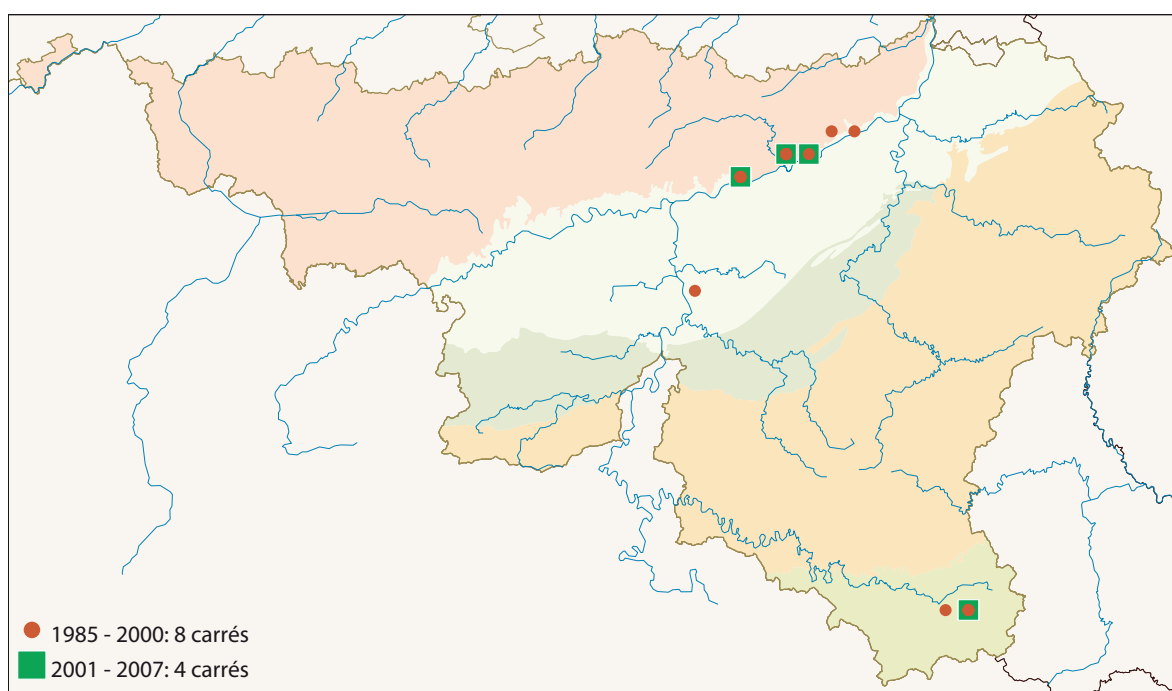
van beheerders. Boswachters krijgen enthousiaste vorming rond vlinders, ecologie en gepast beheer (Figuur 3). Vooral in de grote boscomplexen kan een aangepast beheer van de bosstructuur, de paden en open zones betere kansen bieden voor 'bossoorten' die het net van meer open elementen moeten hebben. Tal van parelmoervlinders en vlekvlinders behoren tot die groep (bv. Zilvervlek, Grote parelmoervlinder). Tenslotte startte Natagora samen met zustervereniging Natuurpunt ook met de grote campagne rond tellingen van dagvlinders in tuinen.

De Waalse dagvlinderatlas zal voor Vlaamse natuurbeheerders en -onderzoekers niet alleen nuttig zijn voor het plannen van natuurweekends in het zuiden van het land. De verspreiding van enkele soorten breidt zich uit naar het noorden en biedt dus een perspectief op soorten die we (meer) in Vlaanderen kunnen verwachten. Klimaatverandering is hier waarschijnlijk de stuwende factor. Het gaat bijvoorbeeld om Kaasjeskruidkoppje en Keizersmantel. Dit betekent dat de aanwezigheid van geschikte leefgebieden voor deze soorten best wat meer aandacht krijgt in Vlaanderen. In een tijdperk van klimaatverandering moet natuurbehoud ook wat meer anticiperen op nieuwe uitdagingen. Het doet ook nieuwe vragen rijzen over de toegankelijkheid van Vlaanderen (en

Dagvlinders stellen ecologische eisen op kleine schaal binnen vegetaties, maar ook op landschappelijke schaal. Hier het Groot geaderd wijtje (foto: Marc Herremans)

bij uitbreiding België) voor soorten die hun areaal trachten uit te breiden naar het noorden (zie bv. Vos et al. 2008). Vanuit het zuiden heeft Wallonië zelf ook een nieuwe zuidelijke soort binnengekregen: de Braamparelmoervlinder heeft sinds 2006 meerdere gebieden gekoloniseerd in het uiterste zuiden van het land. Met de eerdere Vlaamse atlas (Maes & Van Dyck 1999) en deze Waalse atlas, krijgen we ook een beter zicht op de prioriteiten voor Vlaanderen op de Belgische schaal. Voor enkele soorten zien we dat alle populaties in het noorden zitten (bv. Gentiaanblauwtje) of dat een soort minder verspreid is in Wallonië en er sterker achteruit is gegaan dan in Vlaanderen. Het meest sprekende voorbeeld blijkt de Heivlinder te zijn (Figuur 4). Een soort die in

Figuur 4. Verspreiding van de Heivlinder (Hipparchia semele) in Wallonië (Fichet et al. 2008)

Wallonië klappen krijgt, maar toch nog een beduidende verspreiding in Vlaanderen heeft, is de Bruine eikenpage. Toch is dat een soort die ook in het noorden meer bijzondere aandacht dient te krijgen, want we zien bijvoorbeeld ook in Nederland grote verliezen zonder dat hiervoor een heldere verklaring kan geformuleerd worden. Naast Vlaanderen en Wallonië zal straks ook het Brussels Hoofdstedelijk Gewest een vlinderatlas hebben (Beckers et al. 2009). Een vlinderatlas voor Brussel lijkt misschien verrassend maar toont prima dat de aandacht en zorg voor biodiversiteit ook uit het klassieke stramien van natuur in natuurgebieden moet gehaald worden en net een brede beleidsinvulling in diverse sectoren (o.a. stadsontwikkeling) zou moeten kunnen krijgen (bv. Van Dyck 2008). Wat dagvlinders betreft, lijken de verschillende regio's van ons land duidelijk in hetzelfde bedje ziek. Gezien de gevoelige relaties tussen dagvlinders en vele omgevingskenmerken en de snelle reacties van deze insecten in vergelijking tot vele andere taxonomische groepen (Thomas et al. 2004, Thomas 2005), betekent die conclusie dat we nog mijlenver af staan van het stoppen van de achteruitgang van onze biodiversiteit zoals de befaamde 2010-doelstelling vooropstelt.

De Bramenparelmoervlinder is als zuidelijke soort een nieuwkomer voor de Waalse dagvlinderfauna (foto: Marc Herremans)

BOX 1: Wat doen met Waalse waarnemingen?

Ook Vlaamse of Nederlandse natuurliefhebbers doen vaak waarnemingen van dagvlinders in Wallonië. Die waarnemingen zijn belangrijk om toe te voegen aan de gegevensbank. Dat kan online. Sinds een tijdje motiveert de Waalse Vlinderwerkgroep Lycaena haar medewerkers om alle waarnemingen via het internet in te geven. De site is <http://biodiversite.wallonie.be/outils/encodage/>. Er is recenter ook het equivalente systeem van waarnemingen voor waarnemingen van allerlei soorten: <http://www.observations.be>.

Contact Waalse Vlinderwerkgroep Lycaena:
Violaine Fichet (Violaine.Fichet.ext@spw.wallonie.be)

BOX 2: Atlas bestellen?

De Waalse dagvlinderatlas kan gekocht worden aan 25 euro bij Natagora, Maison liégeoise de l'Environnement, Rue Fusch 3, 4000 Liège, e-mail: boutique-verte@natagora.be, tel. +32 (0)4-250.95.90, fax. +32 (0)4-222.16.89. Bestellen kan ook online: <http://www.natagora.be/boutique-verte/>. Tik in de zoekfunctie "Papillons de jour de Wallonie".

DANK

Dank aan alle vrijwillige medewerkers aan het project van de Waals dagvlinderatlas en in het bijzonder aan de werkgroep Lycaena. We danken ook de Waalse overheid voor haar steun aan ons onderzoek via een specifieke onderzoeksconventie.

AUTEURS:

Hans Van Dyck is professor gedragsecologie en natuurbehoud aan het Biodiversity Research Centre van de Universiteit catholique de Louvain (UCL). Violaine Fichet is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de UCL en ook aan het DEMNA (Département de l'Etude du Milieu Naturel et Agricole, het voormalige Centre de Recherche de la Nature, des Forêts et du Bois). Ze coördineert ook de activiteiten van de Waalse Vlinderwerkgroep Lycaena. Ook Marc Dufrene is wetenschappelijk medewerker aan het DEMNA. Dirk Maes is verbonden aan het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO).

CONTACT:

Hans Van Dyck, Biodiversity Research Centre (UCL), Croix du Sud 4, B-1348 Louvain-la-Neuve. E-mail: hans.vandyck@uclouvain.be

Referenties

- Beckers K., Ottart N. & Maes D. 2009. Dagvlinders van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest/Papillons de jour de la région Bruxelles Capitale. Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel (in druk).
- Fichet V., Barbier Y., Baugnée J.-Y., Dufrene M., Goffart Ph., Maes D. & Van Dyck H. 2008. Papillons de jour de Wallonie (1985-2007). Publication du Groupe de Travail Papillons de jour Lycaena et du Centre de Recherche de la Nature, des Forêts et du Bois (MRW-DGRNE), Série «Faune-Flore-Habitats» n°4, Gembloux, 320 pp.
- Gärdenfors U., Hilton-Taylor C., Mace G.M. & Rodriguez J.P. 2001. The application of IUCN Red List criteria at regional levels. *Conservation Biology* 15: 1206-1212.
- Goffart Ph. & De Bast B. 2000. Atlas préliminaire des papillons de jour de Wallonie et liste rouge révisée. Publication du Groupe de Travail Lépidoptères. Imprimerie Thomas & Chabot, Marche, 80 pp.
- Goffart Ph. & Maes D. 2003. Belgium. In: Van Swaay C. & Warren M. (eds.), Prime Butterfly areas in Europe: priority sites for conservation. National Reference Centre for Agriculture, Nature and Fisheries, Ministry of Agriculture, Nature Management and Fisheries, The Netherlands.
- Maes D. & Van Dyck H. 1999. Dagvlinders in Vlaanderen: ecologie, verspreiding en behoud. Stichting Leefmilieu v.z.w./KBC, Antwerpen – Instituut voor Natuurbehoud & Vlaamse Vlinderwerkgroep v.z.w., Brussel, 480 pp.
- Maes D. & Van Dyck H. 2001. Butterfly diversity loss in Flanders (north Belgium): Europe's worst case scenario? *Biological Conservation* 99: 263-276.
- McKinney M.L. & Lockwood J.L. 1999. Biotic homogenization: a few winners replacing many losers in the next mass extinction. *Trends in Ecology and Evolution* 14: 450-453.
- Thomas J.A. 2005. Monitoring change in the abundance and distribution of insects using butterflies and other indicator groups. *Philosophical Transactions of the Royal Society (Biological Series)* 360: 339-357.
- Thomas J.A., Telfer M.G., Roy D.B., Preston C.D., Greenwood J.J.D., Asher J., Fox R., Clarke R.T. & Lawton J.H. 2004. Comparative losses of British butterflies, birds, and plants and the global extinction crisis. *Science* 303: 1879-1881.
- Van Dyck H. 2008. Biodiversiteit: Wachten we op Al Gore!? *Opinie-artikel De Standaard* 08/08/2008.
- Van Dyck H., van Strien A.J., Maes D. & van Swaay C.A.M. 2009. Declines in common, widespread butterflies in a landscape under intense human use. *Conservation Biology* (in druk).
- Vos C.C., Berry P., Opdam P., Baveco H., Nijhof B., O'Hanley J., Bell C. & Kuipers H. 2008. Adapting landscapes to climate change: examples of climate-proof ecosystem networks and priority adaptation zones. *Journal of Applied Ecology* 45: 1722-1731.